

Šentruprecht / St. Ruprecht, dan spomenika

Govor k dnevu spomenika, 25.09.22

Od Drehli Robnik in Gabu Heindl

V Šentrupertu/St. Ruprecht

Danes smo tukaj zbrani ob dnevu spomenika, pri tem spomeniku za nami. Ni tako enoumno, kaj ta spomenik je, saj sta pravzaprav dva spomenika. In tako tudi ni jasno, kaj pravzaprav je ta dan spomenika, niti kaj pomeni današnji dan niti kaj pomenimo mi. Mi smo tukaj – ampak kaj ta »tukaj« pomeni spomeniku, je pravzaprav vprašanje.

Ker, kot je znano, spomenik opozarja na nekaj, kar ni tukaj. Opisuje nekaj, ne samo samega sebe. Ta spomenik opozarja na veliko več kot drugi na nekaj, kar ni tukaj. In na različne dni, ob različnih trenutkih.

Tukajšnji spomenik je v prvi vrsti nagrobnik. Na tem mestu so od 1946 pokopani_e in poimensko navedeni_e na talni plošči partizani_ke, ki so padli_e na Svinški planini (Sausalpe): ob življenje so prišli v partizanskem boju proti nacistom – v edinem uspešnem vojaškem odporu proti nacionalsocializmu, ki se je odvijal tudi na ozemlju nemškega rajha. Spomenik opozarja ne nekaj v času nacistične vladavine in druge svetovne vojne – na boj partizanov_k kot nekaj anomalnega v tej (nikakor normalni) zgodovini: na nekaj, kar se v pisanju in posredovanju te zgodovine vedno bolj potiska proti robu, vedno manj priznava.

Spomenik so na podstavek postavili leta 1947. Dan spomenika, tega spomenika, je zavoľjo tega prav okrogli jubilej: tri četrt stoletja, torej danes pred 75 leti.

Ampak tako kot je obletnica skoraj okrogla, tudi zadeva okoli spomenika ni prav sklenjena v krog. Kako pa bi lahko bila ob tej temi? Ob takšni zgodovini? Ob takšnih bojih za njeno interpretacijo in priznavanje ter mesto v javnem prostoru, ki trajajo do danes?

Nesklenjena zadeva, odkrito rečeno. Na trojezični informacijski tabli pred nagrobnikom in na spomeniku lahko beremo – tukaj citiramo nemški napis: »Spomenik je po letu 1947 doživel bistvene spremembe«. »Bistvene spremembe«, to sploh ne opiše bistvo ene izmed dveh sprememb; ta »sprememba« je bila namreč zlonamerno uničenje iz protislovenskih in protipartizanskih motivov. Septembra 1953 so še današnji neznanci spomenik razstrelili. Dan tega spomenika je takorekoč ponoči septembra 1953, pred skoraj sedemdesetimi leti. S strani pristojnih organov nikoli razjasnjeno

uničenje – »bistvena sprememba« ... to je takšno olepševanje, kot če bi hotel reči: to jesen pred 50 leti so številne dvojezične napise na Koroškem »bistveno spremenili« – namreč uničili, v dejanjih, ki spominjajo na pogrome, in ki na žalost v popularni zgodovinski zavesti nosijo ime »koroški ortstafelšturm«. Beseda »šturm« je v tem pomenu iz nemškonacionalne ljudske rabe. Kot pijača (mlado vino, op. pr.) je dobro, ampak sicer ...

Ta spomenik so spremenili. Razstrelili na koščke. In ga potem obnovili – ter prestavili drugam. Na Peršmanovo domačijo, na kraj spominjanja, kamor se bo veliko od nas kasneje odpravilo. Nekaj takšnega se verjetno ne dogaja pogosto: da en spomenik obstaja dvakrat, da dvakrat nekje stoji. Dan spomenika je v tem primeru dan dveh spomenikov. Ta spomenik so dvakrat obnovili, dvokratno; med drugim no tako preprosto, če rečeno »danes smo pri spomeniku«. Bistvena sprememba obstaja, razdvojenost pa tudi.

Ob tem je videti vse zaokroženo: tukaj imamo okroglo sakralno skledo, »žrtevno skledo«, kot se jo imenuje, na spomeniškem podstavku. Ta skleda spada k cerkvi, ob kateri stoji spomenik: do te sklede se pripelje žrtev ali daritev, kakor je slediti duhovni jezikovni rabi; to žrtvovanje je gesta v smeri nebes, nadzemeljskega, navezava na nekaj božanstvenega.

Skleda in žrtev, se zdi, da dobro spadata skupaj. Poleg tega pa spada skupaj še en pomen sklede: ko govorimo o trdi zunanosti in mehki notranosti. In še en pomen žrtvovanja: če ugotovimo, da se je tukaj nekaj darovalo – se nekaj je prepustilo, pravzaprav skrilo v posodo. S tem mislimo seveda na to, kar je stalo tukaj med letoma 1947 in 1953 ter kar so potem razstrelili na koščke in potem leta 1983 znova obnovili na Peršmanovi domačiji. Dvojniki tega spomenika, njegova druga oblika, ki je istočasno njegov osnutek, je bronasta skulptura dveh partizanov in ene partizanke – oboroženih in v stilizirani poziciji teka. Tek predstavlja smer gibanja, izraža dinamiko; formacija izraža notranjo dinamiko skupnega.

Pod žrtevno skledo je torej skrito jedro kolektivne moči dejanj, skupnega agensa – zmožnosti, nekaj narediti skupaj. Kar so sestavili iz porušenih delov in dodali partizanski trojici, je bila brzostrelka v rokah partizanke. Oborožena, boreča se ženska: takšen feminističen motiv redkokdaj vidimo pri spomenikih v Avstriji, ki se navezujejo na drugo svetovno in nacizem.

(Kot kontrast k temu se lahko navežemo na mlajši spomenik, ki se navezuje na drugo svetovno vojno – na tako imenovane »ženske ruševin«

(»Trümmerfrauen«) – spomenik, ki ga je FPÖ (Avstrijska svobodnjaška stranka, op. pr.) na privatno zemljišče postavila leta 2018 na Dunaju. Prikazuje polgolo žensko, ki sledi tradiciji skulptur kopajočih se žensk, in na katerem stoji napis: posvečeno avstrijskim ženskam ruševin 1943–1954, torej ljudem, ki so v Avstriji 1943., 1944., 1945., ko je bila Avstrija del nacistične Nemčije, pomagali

podaljšati vojno tako, da so popravljali posledice zračnih napadov. Vsekakor večkrat pod prisilo in ne kot Avstrije, temveč kot vzhodnoevropski_e prisilni_e delavci_ke.)

Razlike so očitne. Opazimo lahko tudi razliko med skulpturo trojice iz leta 1947 in drugimi spomeniki, ki spominjajo na boj proti nacistom, na primer spomenik rdeči armiji na Schwarzenbergplatzu na Dunaju. Ta spominja na Ruse_inje, Ukrajince_ke, Bolgare_ke in druge, ki so dali življenje za osvoboditev Dunaja. Pripadnik rdeče armije stoji strumno in v polni opremi na stebru zmage na Dunaju – kot disciplinirani subjekt Stalinove nasilne velesile z imperialističnimi ambicijami. Trojica na spomeniku pri Peršmanu je preprosto oblečena, teče in ne izraža niti moškosti niti velesile, stalinistične ali kakršne koli druge.

Ob tej točki je treba omeniti, da britansko ime na podstavku predstavlja trenutek stalinistično-imperialističnega nasilja v geopolitični konstelaciji interesa moči nekega drugega cesarstva, namreč britanskega. Tukaj lahko beremo: »Tukaj počiva britanski predstavnik za stike Hesketh-Prichard.« Tega oficirja britanske tajne službe, ki je konec leta 1944 spremljal partizane na Svinški planini, je tam ustrelil partizanski oficir; v tem je postal žrtev konkurence med nastajajočima velesilama kasnejše hladne vojne: torejčasne preusmeritve partizanskih enot stran od britanske oblasti k sovjetski in rdeči armiji kot rivalni zaveznici. (Navezujemo se na študijo zgodovinarja Petra Pirkerja.)

Za tiste, ki so spomenik tukaj leta 1953 uničili, za te naciste, je bila skulptura treh partizanov_k provokacija, saj je izražal opravilno sposobnost: partizansko, večkrat slovensko, protisilo tam, kjer je vladala nacionalsocialistična uničevalna sila – večkrat v povezavi z apatijo, konformizmom in profitiranjem od režima. To militantno dejanje, opravilna sposobnost in vztrajanje na tem provocira. Ta pogled, ta spomenik, ta zgodovinska slika kolektivne opravilne moči masivno moti tiste, ki se predstavljajo kot žrtve – kot žrtve partizanov_k: kasneje tudi »prve žrtve Hitlerja«; navsezadnje se postavljajo kot univerzalne žrtve v zgodovinski sliki v kateri so bile »samo žrtve«, vseeno kje, ali v Auschwitzu ali Dresdnu ali Stalingradu, samo žrtve, nikoli storilci_ke, brez da bi kaj mogli za to, brez dejanj proti temu ... ne trdimo, da žrtvena skleda, ki danes tukaj stoji, vse to posreduje ali naj bi posredovala. Ampak: od nje ostanejo samo žrtve. In to ima grenak priokus.

Skulptura trojice – ki jo bomo kasneje videli pri Peršmani – lahko še danes predstavlja provokacijo. In sicer za zelo rafiniran okus oziroma zelo reflektirano umetniško držo: iz takšne držo je spomenik 1947., odločna skupina figur v teku too much – preveč patetična, preveč stvarna, morda preveč kičasta. V nasprotju s tem je žrtvena skleda nekaj mirnega, abstraktnega. To ni

naš pogled na stvari, ni naš pogled na spomenike in njihovo dvojnost oziroma razcepljenost med obema rekonstrukcijama.

Takšna razcepljenost ima tudi svoje mesto, tako rekoč dvojnika na drugi strani – v razcepu oblikovanje dveh krajev spominjanja za delovne sužnje, ki so jih nacisti mučili in umorili na predoru Ljubelj nedaleč od tukaj. Na slovenski strani najdemo stilizirano, človeško figuro brez skeleta, ki strastno dviga svoje roke proti nebu, na podstavku pa najdemo napis *J'accuse*, po francosko »obtožujem«. Na avstrijski strani najdemo aktualno, umetniško oblikovan kraj spominjanja za delovno taborišče, ki posreduje geometričen tloris zgradb – vsekakor za ceno geometrične abstrakcije. Preko te abstrakcije se nekaj žrtvuje, izgubi – nekaj v zvezi s patosom in pomenom. Patos ni nič slabega in pomen je pridobitev. Tako v primeru spomenika: *J'accuse! Obtožujem!* Kajti ta vzklik obtožbe je citat iz zgodovine javne kritike nacionalne države kot stroja homogenizacije nekega »naroda«; izhaja iz časopisnega članka z naslovom *J'accuse* od Emile Zola in je obtožba vpletenih v afero Dreyfus leta 1900. Figura slovenskega spomenika na Ljubelju se torej ne obrača proti Bogu v nebesih (kot žrtvena skleda), temveč obtožuje državno oblast kot oblast nacionalizma, rasizma, antisemitizma in protimanjšinstva.

Še besedo o povezavi med spomeniško kulturo in zgodovinskim ter vztrajajočim antisemitizmom – in zaupanjem v blagoslavljanje umetniške abstrakcije nasproti zgodovini. Na Dunaju, na po njem imenovanem trgu v mestnem jedru, spomenik dunajskemu županu Luegerju, ki je ob začetku 20. stoletja krščansko-socialni politični tabor povezal z antisemitizmom in ga pripeljal do uspeha. Glede tega spomenika prominentnemu akterju antisemitske politike je bilo v zadnjih letih precej polemik; vsekakor tudi v kontekstu svetovnih antirasističnih in antikolonialnih akcij na spomenike leta 2020. Občina Dunaj nikakor noče videti nobenih radikalnih akcij proti Luegerjevemu spomeniku, noče ga odstraniti, temveč hoče skrbno opraviti z antisemitsko zapuščino mesta. Dunajska kulturna politika pristaja na kompromise, pomirjevanje in umetnost: na ekskluziven, torej nejavni, razpis za umetniško preoblikovanje antisemitskega spomenika, ki stoji na po njem imenovanem trgu. Preoblikovanje ... torej, mogoče bi se lahko Dunaj od velikovškega besednjaka kaj naučil. Tudi razstrelitev je neke vrste beseda za »bistveno spremembo« nekega spomenika. Pri tem ne moremo biti preveč dlakocepski z našimi besedami glede Luegerjevega spomenika – je na veliko objavil ORF julija 2022 na svoji spletni strani ORF.at – na veliko, kot da bi bil za bližnjo prihodnost planiral citat »Luegerjev spomenik kot antisemitski kraj učenja«. Antisemitski kraj učenja, ja, pa kaj še ...

Na srečo danes nismo na »nacističnem kraju učenja«. Temveč na kraju učenje o – in proti – nacizmu; v obliki spominjanja na odpor. Odpor v obliki

partizanskega boja, ki je tukaj kot žrtev v skledi sakraliziran in pri Peršmanu heroiziran. In to, mimogrede, za razliko od abstraktnega spominskega kamna za partizane_ke, ki jih je pomoril SS na Komelju pri Pliberku leta 1944; tamkajšnji granitni kamen so postavili leta 1972 in ima tudi danes svojo okroglo 50. obletnico. In tudi tega so neznanci_ke razstrelili oktobra 1976.

Zelo konkreten pa je po drugi strani spomenik, na katerega spominja tukajšnja žrtvena skleda: kipi pri Peršmanu – niti žrtve niti kamen, temveč utelešen boj. Opravilna sposobnost. Vsekakor: fiksacija junaške vojne sile – ta ni preprosto tukaj zato, da jo lahko obglavimo. Tukaj bi bilo treba spomniti, da preložitvev treh figur, ki so prvotno stale za pobite partizane na Svinški planini – da je njihovo novo mesto pri Peršmanu neobičajno glede na dejstvo, da se ne navezuje na tamkajšnjo partizansko enoto in prebivalce_ke domačije, ki jih je SS pomoril malo pred koncem vojne leta 1945. Ni se več mogel navezovati, naj bi se ne mogel. Tukaj ne gre za podtikanje, temveč za opazko, da fokus leži na junaški borbeni volji, na jurišni pozi – ta fokus pa ne artikulira, da je Peršmanova domačija tudi kraj manjkajoče rešitve pred nacistično uničevalno močjo; eno izmed mnogih manjkajočih rešitev, ki jih najdemo v zgodovini nacizma med drugo svetovno vojno. To je treba dodati in povedati. Na dan tega spomenika spada zraven tudi trenutek žalovanja za odsotno dejanje, za izgubljeno priložnost.

Vprašanje posredovanja, vidnosti, opravilne sposobnost, sposobnosti upora, se še enkrat drugače postavlja pri obeh spomenikih. Lahko bi govorili o načinu naraščajoče marginalizacije: imamo vojaški spomenik za padle brambovce v tako imenovanem »koroškem obrambnem boju« na glavnem trgu v Velikovcu – potem imamo nagrobnike s spomeniki za padle partizane_ke, tukaj v Šentrupertu, ob cerkvi, nekoliko za njo in spomenik partizanskega boja pri Peršmanu. V javnosti pravzaprav nevidno. Ampak po drugi strani ima spomenik pri Peršmanu funkcijo, da postane javnost. Označuje namreč kraj – gozdove, gore – ki ga je partizanski boj potreboval za svojo učinkovitost, že za golo preživetje. Označuje kraj doživljanja in sicer tudi v tem smislu, da ga lahko danes doživimo; kraj, kjer je bilo odporniško gibanje možno in je tudi obstajalo. To odporniško gibanje vidimo pri Peršmanovem spomeniku, v roki ene izmed figur. Tu se gibanje postavi kot vprašanje, vprašanje po njegovem pomenu. Namreč: dve izmed figur, moški in ženska, vsak z brzostrelko, gledata in kažeta naprej. Tretja figura gleda za seboj in maha nazaj – drugim, nam, da se pridružimo partizanom_kam – njihovem antifašističnem odporu, tudi njihovem doprinosu prihajajočem projektu družbe enakosti in solidarnosti. Ampak: pri razstrelitvi leta 1953 so to k nam raztegnjeno roko tako uničili, da je na koncu niso mogli ustrezno rekonstruirati. To mora biti razlog, zakaj je ta figura kasneje dobila granato v roko. Granata v odprti roki deluje kot odmev

razstrelitve, iz katere je nastala ta nenavadna kombinacija; tudi kot odmev sklede, v katero se nekaj položi – in kot potrditev popolnoma vojaškega karakterja na spomeniku. Kot da bi oboroženi boj naredil odpor popolnega, kot ne bi sekira, ki jo tretja figura nosi v drugi roki, zadostovala za orožje, kot da bi bila sekira bolj navezava na nevojaško življenje (ki je kljub temu lahko militantno).

Kot lahko skleda zakriva kakor lupina, tako zakriva granata v roki vabilo. To je bistvena sprememba spomeniškega karakterja. Bistveni karakter tega spomenika je referenca na nekaj, kar ni tukaj. Nekaj, kar ni tukaj – in to smo tudi mi. Mi smo dodatek k spomeniku; dodatek v smeri prihodnosti. Tretja figura gleda sicer za seboj, ampak njena iztegnjena roka kaže naprej – v smer nečesa odprtega, nečesa skupnega; v smer odprtega kolektiva, ki še ni določen; v smer prihodnosti. Zemeljske prihodnosti, ne nebeške. Ta prihodnost, to vabilo, ta navezava na človeškost prekrivata skleda in v roko položena granata; postane Lost Future – prihodnost, ki je izgubljena, ki pa se lahko reaktivira in pridobi nazaj. Antifašistično vabilo je pravično, dlan je iztegnjena – roka na spomenika naj bi bila zopet odprta. Dan spomenika je jutri.

Hvala lepa – smrt fašizmu, svoboda narodu!